

Dilin sadələşməsində poeziyanın rolu

Sədaqət Həsənova¹

XÜLASƏ

Məqalədə dilin inkişafı və sadələşməsində poeziyanın rolundan bəhs olunur. Ünsiyyət vasitəsi olan dilin mədəniyyətin daşıyıcısı kimi zamanla dəyişərək təkmilləşməsi prosesindəki mərhələlərdən biri olaraq onun sadələşməsi məsələsi ön plana çıxarılır. Məqalədə dilin sadələşməsi anlaşılanın asanlaşması, sözlərin daha aydın və qısa şəkildə istifadə edilməsi baxımından poeziyanın qiymətli bir qaynaq olduğu əsaslandırılır. Poeziya ifadə qabiliyyətini və emosional təsiri artıran bir vasitə olmaqla yanaşı, dilin inkişaf və sadələşməsindəki əhəmiyyətini faktlara əsaslanan materiallarla təsdiq edir. Poeziyanın qısa, mənalı sözlərlə dərin fikir və hissləri çatdırması dilin sadələşməsinin təbii bir nəticəsi kimi dəyərləndirilir.

AÇAR SÖZLƏR

dil, söz, ifadə, poeziya, sadələşmə

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 15.05.2025

Qəbul edilib: 05.08.2025

¹ Filologiya elmləri doktoru, professor, Naxçıvan Dövlət Universiteti. Azərbaycan.
<https://orcid.org/0009-0002-9996-6229> | sedagethesenova@gmail.com

The Role of Poetry in the Simplification of Language

Sadagat Hasanova¹

ABSTRACT

The article discusses the role of poetry in the development and simplification of language. The issue of language simplification as one of the stages in the process of its change and improvement over time as a means of communication and a carrier of culture is brought to the fore. It is argued that poetry is a valuable resource in facilitating understanding as language becomes simpler and the use of words becomes clearer and more concise. In addition to being a means of increasing the expressiveness and emotional impact of poetry, its importance in the development and simplification of language is confirmed by factual materials. The fact that poetry conveys deep thoughts and feelings in short and meaningful words is evaluated as a natural result of the simplification of language.

KEYWORDS

language, word, expression, poetry, simplification

ARTICLE HISTORY

Received: 15.05.2025

Accepted: 05.08.2025

¹ Doctor of Philological Sciences, Professor, Nakhchivan State University. Azerbaijan.
<https://orcid.org/0009-0002-9996-6229> | sedagethesenova@gmail.com

Giriş

Dil, əsas ünsiyyət vasitəsi kimi zaman-zaman inkişaf edərək müxtəlif keyfiyyət və yeniliklərin meydana gəlməsinə şərait yaradır. Bu yeniliklərdən biri də dilin sadələşmə meylidir. Dilin sadələşməsi nitq zamanı daha uyğun, funksional, asan və anlaşılan söz və ifadələrin işlədilməsi məqsədi daşıyır. Bu, eyni zamanda dilin struktural komponentlərindəki mürəkkəbliklərin azaldılması prosesidir. Bu sadələşmə yalnız qrammatik, leksik və sintaktik sahələrdə deyil, həm də fonetik və morfoloji strukturlarda müşahidə oluna bilər. Bu proses nəticəsində dildəki söz və ifadələr istifadəçilər üçün daha əlverişli və praktik hala gəlir. Yığcamlıq isə dilin sadələşməsinin əsas göstəricilərindən biri kimi çıxış edir. Bu baxımdan, ədəbi simaların rolu xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Dilin sadələşdirilməsinin mahiyyətini daha dərindən anlamaq üçün poetik dilin tədqiqata cəlb olunması zəruridir.

Metodlar

Araşdırmada dilin sadələşməsi prosesində poetik örnəklərin təhlili üçün leksikoloji analiz və təsvir üsulu, eləcə də dilin konkret nümunələri üzərində təhlil aparmaq məqsədilə korpus analiz metodu tətbiq edilmişdir. Bu metod, milli sözlərin mətn dilini necə sadələşdirdiyini, hansı kontekstlərdə və mühitdə istifadə olunduğunu müəyyən etməyə imkan verir. Araşdırma materialı kimi Azərbaycan poetik dilindən və müxtəlif lüğətlərdən seçilmiş nümunələrdən istifadə olunmuşdur.

Nəticələr

Poetik dilin sadələşdirilməsi əsas fikrin birbaşa ifadəsinə şərait yaradır, mətni lazımsız təfərrüatlardan uzaqlaşdırır və qeyri-müəyyənliyi azaldır. Dilin yığcamlığı fikrin nəzərdə tutulduğu kimi qavranılmasına kömək edir. Sadələşdirmə ünsiyyəti əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırsa da, burada müəyyən bir məntiqi və üslubi həddin qorunması vacibdir. Dilin həddindən artıq sadələşdirilməsi orijinal fikirlərin dərinliyini və dəqiqliyini itirməməli, əksinə, onu daha anlaşılan etməlidir.

Poetik dilin sadələşməsi nitq və yazı mədəniyyəti ilə sıx bağlıdır. Bu proses fikirlərin təsir gücünü azaltmamalı, əksinə, onların daha geniş oxucu kütləsi tərəfindən asanlıqla dərk olunmasını təmin etməlidir. Dilin sadələşməsi prosesində Azərbaycan poetik dilinin rolu və əhəmiyyəti böyük önəm daşıyır.

Müzakirə

Söz sənətkarları poetik dildə oxucularla daha sürətli və effektiv ünsiyyət qururlar. Sadə və qısa cümlələrdən, mürəkkəb strukturlardan daha az istifadə etmək bu ehtiyacı ödəyir. Bu baxımdan, simvollar mühüm rol oynasa da, söz və ifadələrin yığcamlığı ilə fikirlər oxucuya

daha səmərəli çatdırılır. Azərbaycan dilində poetik dilin yığcamlığına keçmiş dövrlərə aid ədəbi nümunələrdə də rast gəlinirdi. Tarixi abidələrimizdən “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının dilində onun səciyyəvi örnəkləri ilə qarşılaşırıq. Xüsusilə də dastanın dilində -dır⁴ xəbərlilik şəkilçisinin işlənməməsi yığcamlıq əlamətlərindən biri kimi diqqəti cəlb edir. Məsələn, aşağıdakı nümunədə “yoxdur” anlamında “yox” sözünün işlənməsi belə cəhətlərdəndir:

Qarşıdakı uca dağım yıxılıbdır,
Ozan, sənın xəbərin yox!
Bir kölgəli uca ağacım kəsilibdir,
Ozan, sənın xəbərin yox!
Bu dünyada bir qardaşım tutulubdur,
Ozan, sənın xəbərin yox!

(“Kitabi-Dədə Qorqud”, 2004, s. 216)

Dilin sadələşməsini göstərən yığcamlıq prosesi XVIII əsr ədəbi dilində də müşahidə olunur:

Könül verdik hər bivəfa yadlara,
Hayıf oldu ömür getdi badlara,
Fələk saldı dürlü-dürlü odlara,
Şan-şan olmuş, *paralanmış* könlümü

(Vidadi, 2004, s. 20).

“Paralanmaq” sözü “para-para olmaq”, “iki yerə bölünmək” mənələrindədir (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, 2006, s. 574). Çağdaş dilimizdə də həmin mənalar qorunub saxlanılır və söz, əsasən, “para-para olmaq”, “hissələrə bölünmək”, ən çox da “parça-parça olmaq” şəklində işlənir. Lakin poetik dildə sözə qənaət prinsipinin tətbiq olunduğunu müşahidə edirik. Mirzə Ələkbər Sabirin dilində də sözün sadələşməsinin nümunəsi mövcuddur:

Sözün məni yaralar,
Ürəyimi *paralar*,
Saqqalım ağardısa,
Həna qoysam qaralar!

(Sabir, 2004, s. 187)

Poetik dildə sadələşmə şairlərin dildən istifadə tərzı ilə də əlaqəlidir. Sadələşmə dedikdə, sözlərin və ya cümlələrin quruluşu deyil, dil vahidlərinin yığcamlığı nəzərdə

tutulur. Məsələn, “uzun zamandan” ifadəsinin əvəzinə “çoxdan” sözünün işlənməsi sadələşmə nümunələrindəndir.

Hər kəsin söz ehtiyatı və sözləri qavrama səviyyəsi müxtəlifdir. Yaş, mədəni mühit, təhsil səviyyəsi kimi amillər insanların müəyyən fikirləri anlama qabiliyyətinə təsir göstərə bilər. Dilin sadələşdirilməsi söz və ifadələrin hamı tərəfindən başa düşülməsini təmin edir. Poetik dildə mürəkkəb cümlələr, anlaşılmayan sözlər və dialektlər əsas fikrin qavranılmasını çətinləşdirir. Dilin sadələşdirilməsi uğurlu ünsiyyət yaradaraq fikirlərin daha aydın və dəqiq çatdırılmasına imkan verir.

Dilimizdə fars mənşəli “çarə” sözü işlək vahidlərdəndir. O, əsrlər boyu “çarə etmək”, “çarə tapmaq”, “çarə aramaq” və s. kimi tərkiblərdə işlənmiş və bu gün də aktuallığını qorumaqdadır. Maraqlıdır ki, M. V. Vidadi onu milli feil düzəldən -lan² şəkilçisi ilə işlədərək, fonetik dəyişmə və sadələşmə nəticəsində (söz kökünün son saitinin ahəng qanununa uyğun şəkildə dəyişdirilməsi yolu ilə) – “çarə” sözündən “çara” formasında maraqlı bir dil vahidi yaranmışdır:

Vidadi xəstəyəm çeşmi mərdümü,
Tərk elədim vətənim, yurdumu,
Çox təbibə şərh elədim dərdimi,
Heç görmədim çaralanmış könlümü

(Vidadi, 2004, s. 20).

Göründüyü kimi, şeirin dilində “çaralanmış” forması leksik mürəkkəbliyin aradan qaldırılmasına və ifadənin sadələşdirilməsinə imkan yaradır.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində “bərələnmək” sözü iki mənada təqdim olunur. Birincisi – “bərə çəkilmək”, “arx açılmaq”, “suyu ləklərə calanmaq”; ikincisi isə – “yaranmaq”, “yara açılmaq” mənalarını ifadə edir. İkinci mənayı təsdiqləmək məqsədilə M. V. Vidadi yaradıcılığından bir nümunə alınmışdır. Şairin dilində “bərələnmək” sözü aşağıdakı nümunədə verilmişdir:

Qanlı yaşıım gündən-günə bollandı,
Axdı-axdı sinəm üstə gölləndi,
Yenə qəm səməndin mindi yollandı,
Heç bilmədim bərələnməmiş könlümü

(Vidadi, 2004, s. 20).

Fikrimizcə, “yaranmaq” mənasına uyğunlaşdırılan bu nümunə yerinə düşür. Ona görə ki M. V. Vidadinin sözügedən qoşmasında “yaranmaq” feili artıq işləniş və şairin həmin mənada təkrar olaraq “bərələnmək” sözündən istifadə etməsi düzgün görünür:

Ey həmdəmim, səni qanə qərq eylər,
Gəl tərپətmə *yaralanmış* könlümü.
Ayrı düşmüş vətəmindən, elindən,
Həmdərdindən aralanmış könlümü

(Vidadi, 2004, s. 20).

“Bərələnmək” sözünün kökü “bəre”dir. Lüğətlərimizdə bu sözün bir çox mənalari göstərilib: *ov gizlənilən yer, yol, çıxacaq yer, aralıq, körpü, cığır, ara, bənd* və s. Göründüyü kimi, bu sözlərin hamısında məkan anlayışı mövcuddur. “Yenə qəm səməndin mindi yollandı” misrası “bərelənmək” sözünün “yaralanmaq” mənada başa düşülməsinə imkan vermir. Məlumdur ki, “səmənd” at deməkdir və “qəm səməndinə minən” könül özünə dura-caq yer tapmır, yəni *bərələnmir*, hara gedəcəyini, harada dayanacağını bilmir. Fikrimizcə, lüğətdə sözün “yaralanmaq” mənasında qəbul edilməsi M. V. Vidadinin şeirinə əsaslanaraq müəyyənləşdirilib. Əslində, məna sözə görə təyin edilməməli, əksinə, söz mənasına görə aydınlaşdırılmalıdır. Təhlil tələb etdiyi üçün milli “bərelənmək” sözü leksik-semantik baxımdan maraqlıdır və sadələşməyə görə də diqqəti cəlb edir.

Poetik dildə morfoloji strukturların sadələşməsi mühüm məsələlərdəndir. Məsələn, şəkilçilərin qısaldılması, mürəkkəb söz formalarının sadələşdirilməsi dilin istifadəsini asanlaşdırır. Aşıq Ələsgərin dilində yığcamlığın maraqlı nümunələri ilə qarşılaşırıq. Aşağıdakı nümunədə hətta zərf düzəldən *-da²* şəkilçisinin ixtisarı ilə sadələşmə hadisəsinə rast gəlirik:

Qışda dağlar ağ geyinir, *yaz* qara,
Sağ dəstinlə ağ kağıza *yaz* qara

(Aşıq Ələsgər, 2004, s. 102).

Sadələşmə, bir tərəfdən, poetik dilin praktikliyini və funksionallığını artırır, digər tərəfdən isə daha sürətli və asan ünsiyyəti formalaşdırır. Sadələşmiş dil formaları poetik əsərlərin daha geniş auditoriyaya çatdırılmasına imkan verir. Lakin sadələşmə bəzən mənanın itirilməsinə və ifadə zənginliyinin azalmasına səbəb olaraq dilin zərifliyi və estetikasına xələl gətirə bilər. Bu baxımdan, poetik dilin sadələşdirilməsi məsuliyyət və bacarıq tələb edir.

Dildə hər hansı bir vahidin onun daha yığcam sinonimi ilə əvəzlənməsi də yığcamlıq əlamətlərindəndir. Dilimizdə “təki” bənzətmə qoşması klassik poeziyada fəallığı ilə seçilir:

Günəş *təki* hər çıxanda səhərdən
Alırsan Vaqifin əqlini sərdən.
Duaçınam, salma məni nəzərdən,
Əksik olmayasan sənadan, Pəri!

(Vaqif, 2004, s. 41)

Hazırda “təki” qoşması fəaliyyətini zəiflədərək öz yerini eyni mənanı ifadə edən “tək” qoşmasına verməkdədir. Bu da yığcamlığı təmin edən cəhətlərdəndir.

Dilin sadələşməsi yalnız dilin strukturuna deyil, həm də poetik mədəniyyətə təsir edir. Poetik dilin zənginliyi və mürəkkəbliyi daha kiçik bir oxucu kütləsini cəlb edə bilər, lakin sadə dil daha geniş sahəni əhatə edə bilər.

Azərbaycan poetik dilində söz və ifadə yaradıcılığında yığcamlıq prinsipinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu baxımdan Mirvarid Dilbazinin şeirindən aşağıdakı misralar xarakterikdir:

Aşıq Alı, məzarını itirdik,
Zalım qonşu qəbirləri düzlədi.
Nə bir ovuc ordan torpaq götürdük,
Nə dərdimiz *qələmlədi, sözlədi*
(Dilbazi, 2004, s. 92).

Şeirdə “qələmə alındı”, “sözə gəldi” əvəzinə “qələmləmək”, “sözləmək” feillərinin işlənməsi çoxluqdan azlığa – yığcamlığa doğru atılan addımlardan biridir.

Poetik əsərlərin bir sıra örnəklərində *-dır⁴* xəbərlilik şəkilçisi deyiliş zamanı son samitini itirərək yığcam formada təzahür edir:

Məni də özünə qoşub aparır,
Görən bu payızın yaşı neçədi?..
(Musa Yaqub, 2014).

Bundan əlavə, sintaktik vahidlərdə də yığcamlıq faktları çoxdur:

Özgə gülü dərmirəm,
Yaylıq üstə sərmirəm
(Zəlimxan Yaqub, 2006, s. 15).

Burada birinci misrada iki yerdə yığcamlıq mövcuddur. “Özgə gülü” birləşməsində birinci söz yiyəlik mənası daşısa da, onun morfoloji əlamətinin olmaması və ifadənin bitişdirici samit (*n*) və *-ı⁴* şəkilçisi olmadan həmin məzmunu ifadə etməsi yığcamlığı təmin edir. Həmçinin “yaylığın üstünə” əvəzinə “yaylıq üstə” formasının işlənməsi də ifadənin sadələşdirilməsinin bariz nümunəsidir.

Poetik dildə sadələşmə leksik-qrammatik vahidlərin dinamik inkişafının göstəricilərindən biridir. Bu sahədə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, sadələşmə prosesi dilin təbii inkişaf mərhələsidir və zamanla daha uyğun formaların meydana çıxması ilə nəticələnir.

Çağdaş dilimizdə “cavab vermək” əvəzinə “cavablamaq” sözünün işlənməsi də maraqlı sadələşmə prosesidir:

Doğru cavabladın bu sualımı,
Arzusu pöhrəli körpə balasan
(Həsənova, 2006, s. 16).

Dil bütün zənginliyi və mürəkkəbliyi ilə insanların ünsiyyətində körpü rolunu oynayır, fikirlərin, duyğuların, arzu və istəklərin, məlumat və bilgilərin ifadə olunmasına şərait yaradır. Lakin dilin mürəkkəb təbiəti bəzən fərqli idrak qabiliyyəti və dil duyumuna malik olan şəxslər üçün effektiv ünsiyyətə maneə yarada bilər. Bu hallarda dilin sadələşdirilməsi daha aydın və əhatəli ünsiyyətin inkişafında mühüm rol oynayır.

Nəticə

Dilin sadələşdirilməsi yazılı və ya şifahi nitqin daha asan qavranılması məqsədilə söz və ifadələrin uyğun alternativlərlə əvəz olunması prosesidir. Bu, daha geniş auditoriyanın mətnləri və fikirləri asanlıqla dərk etməsini təmin etmək üçün qrammatik quruluşların, leksik vahidlərin, cümlə strukturlarının və anlayışların mürəkkəbliyinin sadələşdirilməsi ilə həyata keçirilir. Dilin sadələşdirilməsi aydın ünsiyyətin təmin olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu istiqamətdə poetik dilin geniş imkanları mövcuddur.

Ədəbiyyat

1. Aşıq Ələsgər. (2004). *Əsərləri*. “Şərq-Qərb”.
2. *Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti*. (2006). I c. “Şərq-Qərb”.
3. *Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti*. (2006). III c. “Şərq-Qərb”.
4. Dilbazi, M. (2004). *Seçilmiş əsərləri*. “Lider”.
5. Həsənova, Ə. (2006). *Sevgi nəğməkarı*. “Məktəb”.
6. *Kitabi Dədə Qorqud*. (2004). “Öndər nəşriyyat”.
7. Musa Yaqub. *Payız günü*.
https://www.facebook.com/photo.php?fbid=948805958479341&id=259684860724791&set=a.354996124526997&locale=nn_NO
8. Mirzə Ələkbər Sabir. (2004). *Hophopnamə*. I c. “Şərq-Qərb”.
9. Vəqif, M. P. (2004). *Əsərləri*. “Şərq-Qərb”.
10. Vədadi, M. V. (2004). *Əsərləri*. “Öndər nəşriyyat”.
11. Zəlimxan Yaqub. (2006). *Seçilmiş əsərləri*. II c. “Şərq-Qərb”.